

عنوان:

**رهیافت مدرسه در مزرعه با نگرشی به
تجربه استان فارس**

لیلا شاه مراد^۱

داریوش حیاتی^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز

L.shahmorad@gmail.com

تلفن تماس: ۰۹۳۵۴۷۷۷۸۴۰

۲. عضو هیات علمی بخش ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز

Hayati@shirazu.ac.ir

آدرس پستی: فارس - شیراز - باجگاه - دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز - بخش ترویج و آموزش کشاورزی

کدپستی: ۷۱۴۴۱-۶۵۱۸۶

چکیده

بی شک امروزه در عرصه قدرت ملتها، نیروی انسانی تعلیم دیده حرف اول را می زند و منابع و تکنولوژی در درجه دوم و سوم اهمیت قرار می گیرند. طبیعی است در چنین شرایطی و نظر به محدودیت منابع و گرانی عوامل تولید از ترویج انتظار می رود که با تلاش بیشتر بستری را فراهم نماید تا کشاورزان از منابع کمتر اقدام به تولید بیشتر همراه با کیفیت لازم نموده و مکانیزمهایی را به کار گیرد که بتواند به تمام کشاورزان مهارت مورد نیاز را ارائه و به کمک آموزش، آنها را به ابزار دانایی و توانایی مجهز نماید. یقیناً موفقیت ترویج در این امر خطیر متکی به عوامل مختلفی از جمله تحقیقات است که با پژوهش های کاربردی انجام شده منابع و اطلاعات لازم را با در نظر گرفتن یک شیوه جدید در اختیار بهره برداران قرار دهد. لذا برای رسیدن به این هدف، به یک رابطه تنگاتنگ بین دو مجموعه تحقیق و ترویج نیاز می باشد. اما مهمتر از ارتباط بین این دو، ارتباطشان با کشاورز می باشد و آنچه تعیین کننده موفقیت یا عدم موفقیت یک پژوهش می شود قضاوت بهره بردار و میزان دخالت و رضایت او از یک طرح و در نهایت پذیرش از طرف او می باشد و این میسر نیست مگر اینکه کشاورزان در فرآیند یک پژوهش و طرح اعم از مسئله یابی، اجرا و بکارگیری آن حضور مؤثر داشته و در این فرآیند به عنوان محور اصلی قرار گیرند. یکی از روش های نوین جلب مشارکت کشاورزان و بهره برداران، روش مدرسه در مزرعه یا F.F.S می باشد. مدرسه در مزرعه روشی نوین در آموزش کشاورزان است که کاملاً بصورت مشارکتی به همراه کشاورزان در طول یک فصل زراعی در محل مزرعه برگزار میگردد. این روش آموزشی با شعار آموزش توام با یادگیری درصدد است که پیوند بین کشاورز، محقق و مروج را ایجاد نماید و خلاء چندین و چندساله بیگانگی سه بخش تحقیق- ترویج و اجرا را از بین ببرد. مقاله حاضر بدنبال تشریح این روش آموزشی نوین و بررسی وضعیت اجرای آن در ایران و به خصوص در استان فارس می باشد.

واژه های کلیدی: مدرسه در مزرعه، مدیریت تلفیقی آفات، الگوهای سنتی تحقیق و ترویج، استان فارس

مقدمه

امروزه در اکثر کشور های توسعه یافته و حتی در بسیاری از کشورهای در حال رشد اعتقاد به رویکرد و رهیافت ترویج در توسعه کشاورزی جزء اصول اساسی و حائز اهمیت فراوان می باشد. این نکته تا بدانجا اهمیت دارد که تا قبل از بستر سازی و ایجاد شرایط مناسب برای یک موضوع علمی جدید توسط سازمان ترویج، بخش تحقیقات نمی تواند یافته های جدید خود را به بخش اجرا بسپارد. این موضوع اهمیت بخش ترویج را در موضوعات کشاورزی کاملا روشن می سازد (زیادبخش، بی تاریخ).

مدرسه در مزرعه یا F.F.S¹ روش نوینی در آموزش کشاورزان محسوب می شود که کاملا بصورت مشارکتی به همراه کشاورزان در طول یک فصل زراعی در محل مزرعه برگزار می گردد. در این روش بهره برداران در قالب آموزش مشارکتی کشاورزمدار، آموزش می بینند و در جریان این آموزش با نحوه مشاهده، یادداشت برداری و چگونگی آزمایش های ساده و بررسی نتایج تجزیه و تحلیل کشت بوم آشنا می شوند. آموزش در شیوه مدرسه در مزرعه بر اساس ارتقاء سطح مهارت تحلیلی و قدرت تفکر انتقادی بهره بردار است (حیدری، ۱۳۸۵ الف). و در واقع این مدارس برای پیگیری مسائل و توانمندسازی کشاورزان در بلندمدت طراحی شده است به نحوی که آن ها قادر شوند بر تصمیم گیران تاثیر بگذارند (شریفی مقدم، ۱۳۸۷).

مفهوم مدرسه در مزرعه در اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی، اولین بار از کشور اندونزی شروع شد. زمانی که استفاده از سموم شیمیایی آفت کش بطور معمول در محصول برنج به عنوان مهمترین محصول غذایی این کشور مورد استفاده قرار گرفت و موجب بروز مشکلات جدید در شالیزارها و از بین رفتن دشمنان طبیعی آفات و طغیان آفت خطرناک زنجره قهوه ای گردید و تولید برنج به مخاطره افتاد (روزنامه آفرینش، ۱۳۸۷).

در چنین وضعیتی، نتایج تحقیقات به دولت اندونزی نشان داد که مصرف بیش از حد سموم شیمیایی آفت کش مهمترین عامل در به وجود آمدن این وضعیت شده، و لازم است تا مدیریت تلفیقی آفات برای بهبود وضعیت بکارگرفته شود. دولت اندونزی اقداماتی را به عمل آورد تا مدیریت تلفیقی آفات را توسعه دهد. این اقدامات شامل حذف یارانه سموم و ممنوعیت تعداد ۵۶ نوع آفت کش مورد استفاده برای بکارگیری مدیریت تلفیقی آفات بود.

چند سال بعد، کشورهای زیادی در قاره آسیا رویکرد مدرسه در مزرعه را برای محصول برنج و سایر محصولات تطبیق دادند. سازمان خواربار کشاورزی ملل متحد، فائو، برای انجام این اقدام حمایت خود را شروع کرد. نتایج به حدی موفقیت آمیز بود که در اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی، رویکرد مدرسه در مزرعه توسط کشورهای آفریقایی، آمریکای لاتین و اروپای شرقی نیز به کار گرفته شد. بدیهی است که هر کشوری باید این الگو را براساس ساختارهای اجتماعی _ اقتصادی و شرایط فرهنگی خود تطبیق دهد، اما اساس تفکر در کلیه کشورها مشابه است (حیدری، ۱۳۸۵ ب).

¹Farmers Field School

مدرسه در مزرعه در داخل روستایی که کشاورزان کار و زندگی می کنند، سازماندهی می شود و این امکان را بوجود می آورد که کشاورزان بتوانند بطور مستمر یکدیگر را ملاقات کنند و فنون جدید را در مدیریت تلفیقی آفات با توجه به شرایط محلی آزمایش کنند.

مدرسه در مزرعه متکی بر مزرعه است و برای یک فصل زراعی یعنی از بذر پاشی و نشاکاری تا زمان برداشت برای محصول زراعی و از اولین فعالیت بهار تا زمان برداشت محصول برای محصولات باغی به طول می انجامد. در طول فصل زراعی، گروه کاری مدرسه در مزرعه بطور مستمر یکدیگر را ملاقات می کنند، بسته به نوع محصول و شرایط مزرعه این ملاقات ها ممکن است هفته ای یک مرتبه و یا هر ماه ۲ تا سه بار باشد.

تحقیقات در مزرعه و یا گلخانه یکی از کشاورزان که در اختیار گروه قرار داده شده است، انجام می شود. این مزرعه محلی است که گروه کشاورزان یکدیگر را بطور منظم ملاقات می کنند. این مزارع و یا قطعات تحقیقاتی، بطور مستمر توسط شرکت کنندگان مورد بازدید قرار می گیرد، وضعیت مزرعه تجزیه و تحلیل می شود و در مورد راهکار مناسب مدیریت در زمان و محل مطلوب تصمیم گیری می شود. قطعات تحقیقاتی با مزارع مدیریت تلفیقی آفات و شیوه متعارف کشاورزان مورد مقایسه قرار می گیرد. اطلاعات اقتصادی و اکولوژیکی در طول فصل زراعی جمع آوری می شود و در پایان فصل زراعی ارزیابی جامع توسط گروه کاری مدرسه در مزرعه صورت می پذیرد. البته در همین جا باید به این نکته اشاره نمود که مدرسه در مزرعه فقط برنامه های کنترل تلفیقی آفات را در بر نمی گیرد و این برنامه ها می توانند تنها جزئی از آن محسوب شود، امروزه برای کشت های مختلف چه زراعی چه باغی و غیره... از این روش استفاده مطلوب می شود در واقع می توان گفت هرگونه فعالیت کشاورزی که در قالب این برنامه ها بگنجد می تواند توسط روش مدرسه در مزرعه اجرا شود.

روش تحقیق

روش پژوهش بکارگرفته شده در این مقاله از نوع تحقیق اسنادی^۲ و مصاحبه حضوری با کارشناسان خبره جهاد کشاورزی استان فارس بوده است، اطلاعات پس از جمع آوری مورد تحلیل محتوایی^۳ قرار گرفت که در ادامه مقاله به آن پرداخته خواهد شد.

تاریخچه مختصر مدرسه در مزرعه

اصطلاح مدرسه در مزرعه برداشتی از یک عبارت اندونزیایی سکولا لاپانگان^۴ می باشد که دقیقا به معنی مدرسه ای است که در مزرعه تشکیل می شود. اولین مدرسه در مزرعه در سال ۱۳۶۸ خورشیدی (۱۹۸۹ میلادی) در جاوه اندونزی با هدف آزمایش شیوه های یادگیری در مزرعه به عنوان بخشی از برنامه تربیت مربی IPM^۵ شروع گردید، در همان فصل زراعی تعداد ۲۰۰ مدرسه در مزرعه با شرکت ۵۰۰۰ کشاورز سازماندهی شد. نتایج بسیار دلگرم کننده بود و در فصل زراعی بعد تعداد کشاورزان شرکت کننده به ۴۵۰۰۰ نفر رسید. این برنامه توسط سازمان خوارو بار کشاورزی ملل متحد- فائو به عنوان

^۲ Archival Research

^۳ Content Analysis

^۴ Sekolah Lapangan

^۵ Integrated Pest Management

مشاور برنامه ملی IPM کشور اندونزی مورد حمایت قرار گرفت. اولین مدارس با محوریت زراعت برنج تشکیل شده بود که بتدریج مدرسه در مزرعه برای زراعت سویا، سبزی و صیفی، موسیر و گوجه فرنگی نیز راه اندازی گردید.

از آن زمان تا کنون الگوی مدرسه در مزرعه در کشورهای مختلف چند قاره برای سایر محصولات تطبیق داده شد. در ایران نیز بیش از سه سال است که برنامه مدرسه در مزرعه مطرح شده و مورد استقبال فراوانی نیز قرار گرفته است در حال حاضر این برنامه در استان های شمالی کشور در زمینه کشت برنج و روش کنترل تلفیقی آفات این محصول اجرا می شود و بنا به اظهارات مسئولین امر مورد استقبال از طرف کشاورزان قرار گرفته است. الگوهای بسیار متنوعی در بکارگیری مدرسه در مزرعه وجود دارد اما فرآیند همگی آن ها یکسان است. در همه مدارس مزرعه ای، یادگیری از طریق تجربه و با رویکرد مشارکتی و محوریت یادگیرنده از اصول غیرقابل تغییر است (Gallagher, 1999).

فلسفه مدرسه در مزرعه

از سال ها پیش، مدرسه در مزرعه به صورت الگوی نمونه در بسیاری کشورها برای آموزش کشاورزان در IPM استفاده شده است و به تدریج موضوعات دیگری را دربرگرفت.

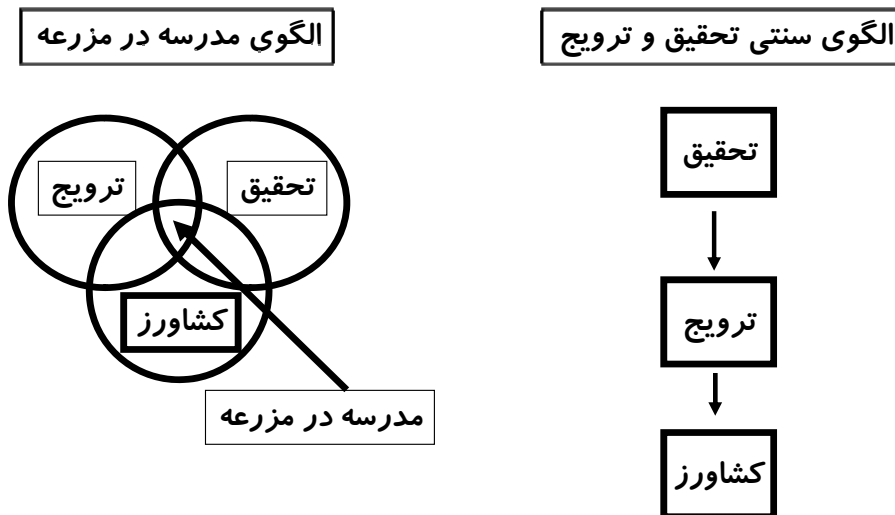
در الگوی تحقیق و ترویج سنتی، ایستگاه های تحقیقاتی موضوعات را مطالعه کرده و به صورت تئوری به کارکنان ترویج که موظف به انتقال اطلاعات به کشاورزان اند، ارائه می دهند. در این الگو کشاورزان گیرندگان منفعل تکنولوژی بسته بندی شده ای هستند که ضرورتا به مشکلات مزرعه آن ها مربوط نمی شود.

الگوی مدرسه در مزرعه متخصصین ماهر از بخش های مختلف (مانند کشاورزان، محققین، مروجین و سایر شرکاء) را در قالب یک گروه کاری فعال و با انگیزه جای می دهد. در مدرسه در مزرعه، ضمن این که کلیه شرکت کنندگان در یک سطح قرار دارند، همگی و با مشارکت هم، عملیات مدیریت محصول را در سطح محلی تطبیق می دهند. محققین و مروجین در طول برگزاری مدرسه در مزرعه، به علت اینکه مطالب بیشتری از کشاورزان در مقایسه با روش های سنتی یاد می گیرند، بهتر می توانند به کشاورزان کمک کنند.

در مدرسه در مزرعه کشاورزان فقط یادگیرندگان محض مسائل فنی نیستند بلکه فعالان و با استفاده از فرصت های یادگیری توانایی نظارت بیشتر و بهتری برشرایطی که هر روز در مزرعه با آن روبه رو هستند به دست می آورند.

تمرکز اساسی در مدرسه در مزرعه بر فرآیند یادگیری است که از طریق نظارت بر مزرعه و انجام تحقیقات مشارکتی در طول فصل زراعی تحقق می یابد. این موضوع ثابت شده است که زمانی که کشاورزان اصول را فراگرفتند، آن ها را براساس نیازهای خود با تجربیات خود تلفیق می کنند و تصمیماتی می گیرند که بسیار مؤثر است. زمانی که کشاورزان این اصول اساسی را فراگرفتند، می توانند همکاران خوبی برای بخش های تحقیق و ترویج شوند. زیرا نوع تقاضای آن ها اختصاصی تر و فنی تر می شود. کشاورزان شرکت کننده در مدرسه در مزرعه می توانند بخش های تحقیق و ترویج را برای برطرف کردن نیازهای تولیدی خود به کار گیرند و توصیه های غیرواقعی را که معمولا در طول سال برای مدیریت محصول به آن ها می شود را تشخیص دهند تفاوت الگوی سنتی تحقیق و ترویج با الگوی مدرسه در مزرعه در نگاره ۱ آورده شده است (حیدری، ۱۳۸۵ الف).

نگاره ۱: بررسی تفاوت بین الگوی سنتی تحقیق و ترویج با الگوی مدرسه در مزرعه

منبع: حیدری، ۱۳۸۵ الف

نام های دیگر مدرسه در مزرعه

گاهی بعضی از کشاورزان برای شرکت در برنامه های مدرسه در مزرعه از خود مقاومت نشان می دهند. شاید فکر می کنند که رفتن به مدرسه مخصوص کودکان است در صورتیکه هیچ محدودیتی برای تغییر نام مدرسه در مزرعه وجود ندارد و گروه های کاری کشاورزان می توانند از اسامی دیگری استفاده کنند. برای مثال در کشور لبنان مشارکت کنندگان نام دانشگاه در مزرعه را برای خود انتخاب کرده اند. در مصر نام یادگیری گروهی کشاورزان، در کشورهای آسیای جنوب شرقی تعریف باشگاه IPM را به کار می برند. در برخی کشورهای اروپایی مانند هلند این فعالیت به نام گروه مطالعاتی کشاورزان خوانده می شود. هیچ اهمیتی ندارد که این شیوه چگونه تعریف شود، مهم این است که یادگیری بر اساس اصول و فرایند مدرسه در مزرعه پیگیری شود (حیدری، ۱۳۸۵ الف).

البته لازم به توضیح است که اجرای شیوه مدرسه در مزرعه باید بر اساس شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هر منطقه منطبق باشد تا به موفقیت دست یابد (روزنامه آفرینش، ۱۳۸۷).

برنامه مدیریت تلفیقی آفات در منطقه خاور نزدیک و مدرسه در مزرعه

یکی از زمینه هایی که مدرسه در مزرعه به طور گسترده در آن به کار برده شده است برنامه مدیریت تلفیقی آفات است، این برنامه در نقاط مختلفی از جهان اجرا و مورد توجه قرار گرفته است. برنامه مدیریت تلفیقی آفات در خاور نزدیک نیز با مسئولیت سازمان خواروبار کشاورزی ملل متحد و حمایت مالی دولت ایتالیا از اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۳ به اجرا درآمده است.

یکی از اهداف این برنامه آموزش کشاورزان در به کارگیری مدیریت تلفیقی آفات است. این برنامه با استفاده از رویکرد «مدرسه در مزرعه» آموزش عملی کشاورزان را فراهم ساخته است.

این پروژه دارای شش عضو مصر، ایران، اردن، لبنان، فلسطین و سوریه است. در اولین سال این برنامه تعداد ۱۰۳ «مدرسه در مزرعه» راه اندازی شد که از این تعداد ۱۸ مدرسه در سوریه، شش مدرسه در لبنان، هفت مدرسه در اردن، ۱۰ مدرسه در فلسطین و ۶۲ مدرسه در مزرعه نیز در ایران راه اندازی گردید که در آن حدود ۱۵۰۰ کشاورز به طور فعال در مورد مدیریت تلفیقی آفات و کاهش مصرف سموم شیمیایی مشارکت داشته اند (حیدری، ۱۳۸۵ ب). فعالیت پروژه روی محصولات باغبانی مانند سبزی و صیفی و میوه متمرکز شده بود و در سال اول، محصولات انگور و خیار گلخانه ای در ایران، مرکبات و توت فرنگی در مصر، سیب درختی و گوجه فرنگی در سوریه، انگور و گوجه فرنگی در لبنان، خیار و گوجه فرنگی در اردن و توت فرنگی و گوجه فرنگی در نوار غزه و کرانه غربی در سرزمین فلسطین، برای به کارگیری مدیریت تلفیقی آفات و آموزش عملی کشاورزان انتخاب شدند (روزنامه سرمایه، ۱۳۸۵).

مدرسه در مزرعه این فرصت را برای گروه های کشاورز فراهم می کند تا در مورد مدیریت تلفیقی آفات و شیوه کشاورزی پایدار یاد بگیرند. با شیوه های کاملا عملی، روابط بین مجموعه کشت بوم خود را آموزش بیند تا این که در سطح یک تصمیم گیرنده در مدیریت مزرعه بتوانند عمل کنند. آن ها سعی می کنند تا رویکرد مدیریت تلفیقی را در مطالعات گروهی انجام دهند و آن را با شیوه های مرسوم خودشان که به طور معمول انجام می دهند، مقایسه کنند. این موضوع به آن ها کمک می کند تا استفاده از سموم شیمیایی را در حالی که جایگزین های مناسب و پایدار را به کار می برند، کاهش دهند.

مدرسه در مزرعه در ایران

مدرسه در مزرعه در ایران نیز در سال های اخیر مورد توجه مسئولان واقع شده و از آن به عنوان بهترین شیوه آموزش غیردولتی نام برده اند، در حال حاضر ۲۵۲ سایت IPM و مدرسه در مزرعه در ایران راه اندازی شده است که در سطح ۳۲۳ هکتار از مزارع کشور اجرا می گردد. در این طرح ها ۲۵ تا ۳۰ کشاورز به همراه یک کشاورز پیشرو و پژوهشگر مربوطه، مروج و کارشناس اجرایی بخش کشاورزی دوره هم جمع شده و آخرین مسائل علمی بخش کشاورزی را به زبان ساده به کشاورزان منتقل می نمایند، کشاورزان بعد از دریافت مسائل علمی آن را در مزرعه به کار می برند و هر دو هفته یک بار دور هم جمع شده و به انتقال تجربه و یافته های جدید و نیز نتایج انتقال یافته های کشاورزی به مزرعه با یکدیگر بحث و گفتگو می کنند. هدف از اجرای مدرسه در مزرعه در ایران مدیریت تلفیقی، مبارزه با آفات، اصلاح الگوی مصرف سم و کود و بذر و نیز افزایش سلامت محصول و افزایش کیفیت تولید است. بنابه اظهارات مسئولان ترویج وزارت جهاد کشاورزی اجرای این سایت ها نقش مهمی در اصلاح الگوی مصرف سم و کود و نیز افزایش عملکرد در واحد سطح داشته است (نوری زاده، ۱۳۸۸).

نقش مدرسه در مزرعه در آینده کشاورزی ایران

در فرآیند توسعه کشاورزی همواره یکی از مسائل اصلی، نحوه انتقال و عملیاتی کردن نتایج تحقیقات بدست آمده در فرآیند تولید، حفاظت و بهره‌وری در سطح جوامع محلی و بهره‌برداران بوده است. استفاده از روش‌های ترویجی به جای مانده از طرح‌های چند دهه قبل از آمریکایی‌ها که بعد از سال‌ها منسوخ شدن در کشورهای مولد، همچنان در حال اجرا در کشور ما هستند، تنها نتیجه‌ای که دربرداشته بی‌اعتمادی کامل بهره‌برداران به بخش کارشناسی بوده است. استفاده از شیوه‌های استاد - شاگردی و گچ و تخته در فرآیند پیچیده توسعه کشاورزی بخصوص با علم به این که فعالیت‌های این بخش تحت تاثیر شاخص‌های بازار و تجارت جهانی قرار دارد، در حال حاضر نمی‌تواند کمکی به انتقال تحقیقات و تکنولوژی به بهره‌برداران نماید. استفاده از روش‌های متعارف مانند کلاس‌های آموزشی، مزارع نمایشی، سخنرانی‌ها، همایش‌ها، سمینارها و غیره جوابگوی فرآیند رو به افزون توسعه مدرن در کشاورزی نیستند و بسیاری از سوالات بهره‌برداران آن‌ها بی‌پاسخ مانده است. در این بین تقسیم‌بندی کشاورزان به دو گروه پیشرو و پسرو توسط ترویج دولتی و دانشگاهی نیز از مضحک‌ترین فعالیت‌هایی می‌باشد که انجام شده است زیرا تقسیم‌بندی کشاورزانی که همگی در حال تولید با تکیه بر یک دانش قوی و تجربه توانمند تولید هستند چیزی جز راحت کردن فعالیت‌های ترویج دولتی و در اختیار داشتن جمع محدود همیشه حاضر در سرکلاس‌های بیهوده ترویج نیست با توجه به مطالب بیان شده می‌توان عنوان کرد که ترویج به سمت روش‌های مشارکتی مثل مدرسه در مزرعه، در حال حرکت است که همکاری بیشتر کشاورزان را می‌طلبد، اینک دیگر دوران رهیافت‌های از بالا به پایین که در آن کشاورزان هیچ نقشی در تعیین برنامه‌های آموزشی خود را ندارند به سر رسیده است، اینک کشاورزان ما به آن سطح از آگاهی رسیده‌اند که توان تشخیص مشکلات و نیازهای خود را تا حدود زیادی داشته و قادرند با اجرای برنامه‌های آموزشی مناسب در مزرعه خود به یک کارشناس کشاورزی تبدیل شوند، دنیا اینک به سویی پیش می‌رود که وابستگی شدید کشاورز را به بخش‌های اجرایی کاسته و به جای اینکه متخصصان و محققان به دنبال رفع نیازهای کشاورزان باشند، خود کشاورز به تجزیه و تحلیل کار خود پرداخته و مشکلات غیر قابل حل توسط خودش را با محققان در میان گذاشته تا برایش بهترین راه حل را پیشنهاد دهند، دنیا به سمت پیوند بین محقق، مروج و کشاورز گام برمیدارد پس لاجرم ما نیز به تبعیت از روند دنیا به همین سمت سوق داده خواهیم شد که البته مزایای آن بر هیچکس پوشیده نیست کشاورزان ما نیز وقتی متوجه مفید و موثر بودن این روش شوند با شوق از آن استقبال نموده و با مسئولان همکاری خواهند نمود. این روش در واقع به نوعی حس خودباوری را در کشاورزان بیدار نموده و به آنان این حس را می‌دهد که آنان نیز می‌توانند با دید یک دانشمند وارد مزرعه خود شده و به واکاوی مزرعه خود بپردازند و مشکلات مزرعه خود را شناسایی نمایند. ما به زودی شاهد توسعه روش‌هایی خواهیم بود که با مشارکت کامل کشاورزان صورت خواهد گرفت و روش مدرسه در مزرعه یکی از این روش‌هاست.

طرح مدرسه در مزرعه در ایران نیز مانند اغلب طرح‌های اجرا شده علی‌رغم فواید و مزایای خود، دارای مسائل و مشکلاتی نیز می‌باشد، زیادبخش در مطالعه خود، به برخی از آن‌ها اشاره می‌نمایم از جمله:

- عدم تخصیص اعتبارات
- عدم تغییر نگرش کارشناسان به سمت دیدگاه‌های مشارکتی

- آگاهی های محدود کارشناسان نسبت به مباحث مختلف کشاورزی و استفاده نکردن از نظرات کشاورزان و بهره برداران
- عدم اعتقاد بسیاری از مدیران و مدیران ارشد به مدیریت و توسعه مشارکتی علی رغم ادعای ظاهری آن ها
- عدم وجود سیاست های کلان کشور با محوریت مشارکت بویژه در بخش کشاورزی
- نبود فرهنگ مشارکت در کشور

وضعیت کشاورزی در استان فارس

استان فارس یکی از استان های جنوبی ایران است که از شمال به استان اصفهان، از شرق به استان یزد و استان کرمان، از جنوب به استان هرمزگان، از غرب به استان بوشهر و از شمال غربی به استان کهگیلویه و بویراحمد محدود شده است، پهناوری این استان ۱۳۳۱۰۰ کیلومتر مربع با جمعیتی بالغ بر ۴۳۳۶۸۷۸ نفر بوده و میانگین بلندی آن از سطح دریا ۱۵۴۰ متر می باشد (ویکی پدیا، ۱۳۸۸).

استان فارس یکی از تولیدکنندگان و صادرکنندگان عمده محصولات کشاورزی می باشد که در این راستا عواملی چون تنوع اقلیمی، گسترش اراضی کشاورزی، وجود پیشینه تاریخی در زمینه تولید و صادرات محصولات کشاورزی و وجود مراکز علمی و فنی، در مجموع وضعیت مناسبی جهت بسط و توسعه فعالیت های کشاورزی از ابعاد کمی و کیفی را به وجود آورده و موجب گردیده که این خطه از کشور، جایگاه بالایی در تولید و عمل آوری محصولات کشاورزی (زراعی، باغی و دامی) را در سطح کشور به خود اختصاص دهد به گونه ای که از سال ۱۳۷۵ تا کنون رتبه اول تولید گندم در کشور را به خود اختصاص داده و شهرستانهای اقلید و مرودشت رتبه داران این محصول پرارزش بوده اند، از محصولات عمده این استان می توان به غلات (گندم، جو)، مرکبات، میوه جات، خرما، چغندر قند و پنبه اشاره نمود (صفوی، ۱۳۸۲).

مدرسه در مزرعه در استان فارس

همزمان با فعالیت های انجام شده به منظور توسعه روش مدرسه در مزرعه در کشورمان، استان فارس نیز تا حدود زیادی از راه اندازی این طرح استقبال و اقداماتی را نیز در این راستا فراهم نموده است. شروع اجرای طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس از فروردین ۱۳۸۷ و با احداث و راه اندازی ۵ سایت بوده است. در سال زراعی بعد یعنی سال ۱۳۸۸ تعداد سایت ها به ۱۳ مورد افزایش یافت و در نهایت برای سال زراعی ۱۳۸۹ نیز تعداد ۲۵ سایت پیش بینی شده است که این گویای رشد و توسعه استفاده از روش مدرسه در مزرعه در استان فارس می باشد. همزمان با شروع طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس در منطقه دودج این استان سایتی جهت آموزش تسهیلاتگران در نظر گرفته شد و تعداد ۱۲ تسهیلاتگر از ۱۲ شهرستان این استان هر هفته یا یک هفته در میان در کلاس های تشکیل شده در این سایت آموزشی شرکت نموده و با حضور نمایندگانی از تهران و جهاد کشاورزی استان فارس آموزش های لازم در زمینه اجرای روش مدرسه در مزرعه را فراگرفته و سپس به منطقه خود بازگشته و روش های آموزشی فراگرفته شده را پیاده نموده اند (ابراهیمی، ۱۳۸۸).

نحوه تعیین شهرستان های مورد نظر برای اجرای روش مدرسه در مزرعه در استان فارس

در آغاز طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس برای انتخاب شهرستان های مورد نظر که قرار بوده طرح در آن ها اجرا و از آن جا که تاکید این طرح بر روی IPM/FFS⁶ بوده است، از کمیته محیط زیست استان استفاده گردیده و با توجه به اهداف این کمیته که به دنبال تولید محصولات سالم می باشد، چند محصول خاص از قبیل سیب، خیار، گوجه فرنگی و انجیر در نظر گرفته شده و سپس شهرستان های عمده تولید این محصولات انتخاب و اقدام به تشکیل ۵ سایت در شهرستان های مورد نظر گردیده است.

در دوره دوم یعنی سال ۱۳۸۸، کارگاه آموزشی تشکیل و نمایندگانی از شهرستان های مختلف استان فارس در این دوره شرکت نمودند، در این دوره به تشریح روش مدرسه در مزرعه و مزایا و کاربردهای آن پرداخته شد و در نهایت در پایان دوره از حاضرین خواسته شد تا کسانی که داوطلب برگزاری این دوره در شهرستان های خود می باشند اعلام آمادگی نمایند و به این ترتیب در دوره دوم تعدادی از شهرستان استان فارس برای تشکیل ۱۳ سایت مدرسه در مزرعه اعلام آمادگی نمودند تا داوطلبانه این طرح را اجرا نمایند.

و در نهایت برای سال ۱۳۸۹ نیز این خود شهرستان ها بودند که برای اجرای مدرسه در مزرعه و برپایی سایت های بیشتر اعلام نیاز نمودند به گونه ای که برای سال ۱۳۸۹ تعداد ۲۵ سایت در نظر گرفته شده است.

تا کنون طرح مدرسه در مزرعه در شهرستان های آباده، ارسنجان، مرودشت، داراب، نیریز، فسا، کازرون، ممسنی، لامر، شیراز، سپیدان، پاسارگاد و فراهبند به اجرا درآمده است (حمیری، ۱۳۸۸).

اهداف طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس

طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس بیشتر به منظور شناسایی کشت بوم های هر منطقه و معرفی آن ها به کشاورزان و سپس هدایت کشاورزان در طول یک فصل زراعی برای تولید کشت بوم و نیز برطرف نمودن مسائل و مشکلات مربوط به آن می باشد، اما آن چه که در طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس بر آن تاکید می گردد کاهش مصرف کود ها و سموم شیمیایی و به عبارتی تاکید بر IPM/FFS بوده و بیشتر به دنبال تولید محصولات سالم می باشد. مخاطبین این طرح ها تمام اقشار جامعه، زن و مرد، پیر و جوان می باشند و تاکید بر روی گروه خاصی نمی باشد.

شبکه ای شدن مدرسه در مزرعه در استان فارس

برای اینکه طرحی در جایی مورد قبول واقع شود و در آینده نیز اجرا گردد نیاز به یکسری اصول زیربنایی می باشد که از اساسی ترین اصول زیربنایی مربوطه می توان تغییر نگرش و فرهنگ سازی در کشاورزان و کارشناسان را نام برد، اگر این آگاهی در هر دو گروه کشاورزان و کارشناسان ایجاد شود که روش مدرسه در مزرعه یک روش مشارکتی است که می تواند نسبت به سایر روش ها از کارایی بیشتری برخوردار باشد و این امر از سوی آن ها مورد پذیرش واقع گردد اجرای این طرح سرعت بیشتری به خود گرفته و بالتبع عواید بیشتری را هم برای کشاورزان و هم برای کارشناسان به دنبال خواهد داشت،

⁶ Integrated Pest Management/ Farmers Field School

بنابه گفته مسئولان سازمان جهاد کشاورزی استان فارس، این طرح به دنبال این است که کشاورزان را در طول ۲ دوره شرکت در طرح مدرسه در مزرعه به خبرگانی در زمینه آموزش دیده تبدیل کند که بعد خود کشاورزان به عنوان تسهیلاتگر دوره بعد اقدام به آموزش کشاورزان منطقه خود نمایند به این ترتیب شبکه ای ایجاد می شود که مرتب در حال توسعه و گسترش بوده و دیگر در آن حتی نیازی به حضور کارشناسان جهاد کشاورزی نبوده و کشاورزان با همیاری خود قادر به حل مسائل و مشکلات خود می باشند مگر در موارد خاص. این طرح اگر به این ترتیب اجرا شود در مدت زمان کوتاهی بسیاری از نقاط استان را تحت پوشش قرار می دهد به خصوص مناطقی که از مراکز خدمات دور بوده و دسترسی آسانی به کارشناسان و مروجان ندارند این طرح می تواند موثر واقع گردد.

منابع و امکانات مورد نیاز برای اجرای طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس

این طرح دارای یک مجری مسئول پروژه بوده که مسئول هماهنگی استان با تهران و نیز استان با شهرستان های تحت پوشش طرح می باشد. در این طرح علاوه بر بهره برداران که عمدتاً کشاورزان می باشند، کارشناس ترویج و در موارد خاص نیز کارشناسان موضوعی شرکت دارند، زمین مورد نظر برای سایت مدرسه در مزرعه نیز از زمین های افرادی که داوطلبانه علاقمند اجرای این طرح در مزرعه شان می باشند انتخاب می گردد و سایر امکانات و تجهیزات مورد نیاز را جهاد کشاورزی شهرستان مزبور تهیه می نماید. لازم به ذکر است که این طرح به دنبال افراد نوآور و یا عمده مالکان نمی باشد بالعکس این طرح بیشتر به دنبال علاقمند نمودن همه کشاورزان به این طرح ها و جلب مشارکت همگان می باشد چه آنکه بررسی ها نشان می دهد اغلب کشاورزانی که زمین خود را برای سایت مدرسه در مزرعه در اختیار کارشناسان جهاد قرار داده اند از خرده مالکان بوده اند.

ارزیابی و مقایسه روش مدرسه در مزرعه با روش های آموزشی قدیمی

بنابه اظهارات مسئولان اجرای طرح های مدرسه در مزرعه در استان فارس این روش آموزشی نسبت به سایر روش های مورد استفاده تا کنون از نتایج بهتری برخوردار بوده است، مسئولان معتقدند چون در این روش آموزشگر فقط نقش تسهیل کننده امور را به عهده دارد و کشاورزان بصورت خودجوش و فعال اداره امور را برعهده دارند نسبت به روند انجام کار بیشتر احساس مسئولیت نموده و شوق و ذوق بیشتری از خود نشان می دهند. این در حالی است که روش های قبلی این چنین نبوده برای مثال در روش مزارع نمایشی دستورالعملی تهیه و در اختیار کشاورزان خاصی (پیشرو) قرار داده می شد و در زمان های لازم آموزشگر نیز حضور می یافت. این روش ها به دلایل شرایط خاص خود نمی توانست مخاطبان زیادی را جذب نماید و اغلب بصورت تکراری و تاریخ مصرف گذشته ارائه می شد اما در روش مدرسه در مزرعه که بر مشارکت گروه های شرکت کننده تاکید زیادی می شود کشاورزان در طول یک فصل زراعی تمام امور مربوط به کشت بوم را دنبال نموده و چون تمام حواس خود را از قبیل دیدن، شنیدن، لامسه و غیره را درگیر امر یادگیری می نمایند و بصورت عینی می آموزند، دوام و یادگیری مطالب در ذهن آن ها بیشتر می باشد.

نتیجه گیری

مطالعات انجام شده در زمینه انجام روش مدرسه در مزرعه در کشورهای دیگر حاکی از آن است که این روش در دنیا با استقبال کشاورزان مواجه شده، بطوری که در بین سال های ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۹ تعداد یک میلیون و دویست هزار نفر کشاورز، فارغ التحصیل مدرسه در مزرعه شده اند و در قطب های کشت برنج بین ۳۰ تا ۶۰ درصد شالیکاران دوره های مدرسه در مزرعه را گذرانیده اند. مدرسه در مزرعه در ایران نیز در سال های اخیر مورد توجه مسئولان واقع شده و از آن به عنوان بهترین شیوه آموزشی غیردولتی نام برده اند، استان فارس نیز از این قاعده مستثنی نبوده و هر ساله بر تعداد شهرستان های خواستار اجرای این طرح افزوده می گردد، این مسئله حاکی از آن است که در بین روش هایی که تاکنون برای آموزش کشاورزان مطرح شده است این روش به دلیل ارتباط تنگاتنگ با کشاورزان و نیازهای کشاورزان طرفداران بیشتری داشته است.

در این روش کشاورزان، تسهیلات و کارشناسان به تبادل اطلاعات می پردازند و در نتیجه محیطی ایجاد می شود که تجربیات کشاورزان و دانش کارشناسان، ارائه و بهترین روش ها انتخاب می گردد. از نتایج اجرای این طرح می توان به این امر اشاره نمود که کشاورزان حاضر در این دوره ها در تمام مراحل کشت و کار حضور داشته و بصورت گروهی تصمیم گیری می کنند و حتی در بعضی موارد آزمایشات مقایسه ای انجام می دهند و نتیجه حاصل را در مزرعه شخصی خود اجرا می کنند و این باعث می شود که در پایان دوره هر کدام از شرکت کنندگان به یک مدیر مزرعه تبدیل شده و تجربیات و معلومات خود را به سایر کشاورزان که در این گروه حضور نداشته اند انتقال داده و ترویج نمایند.

لازم به ذکر است که روش مدرسه در مزرعه علی رغم کارا بودن آن در خیلی از زمینه های کشاورزی مثل کشت بوم های زراعی هر منطقه و غیره، در زمینه امور دام تا حدودی با مشکل اجرایی روبه روست، در بخش دام به علت حساسیت شدید در زمینه مسائل بهداشتی امکان حضور تعدادی از افراد همزمان با هم در مکان مورد نظر وجود نداشته و به دلایلی از قبیل ترس حیوانات و نیز حساس بودن محیط به مسائل بهداشتی دامداران اجازه برگزاری این کلاس ها را در داخل دامداری ها نمی دهند بنابراین در زمینه مسائل دامی این روش تا حدودی قابل اجرا نمی باشد.

بالتبع اجرای طرح مدرسه در مزرعه در استان فارس نیز با مسائل و تنگناهایی مواجه بوده که کارشناسان جهاد کشاورزی استان فارس نیز در ذیل به تعدادی از آن ها اشاره نموده اند:

- یکی از مسائل اصلی اجرای این طرح نبود یک گروه سازمان یافته برای اجرای طرح در هر شهرستان می باشد، اغلب تیم کاری مشخصی برای این طرح در نظر گرفته نشده و در بیشتر موارد در طول برگزاری طرح، کارشناس طرح تغییر یافته و این خود باعث ایجاد مشکلات فراوانی به خصوص از لحاظ هماهنگی مطالب مورد بررسی در طول دوره می گردد. این امر باید از طرف مسئولان مورد پیگیری قرار گرفته و تمهیداتی در نظر گرفته شود که کارشناس یا به عبارتی تسهیلاتگر مورد نظر در هر دوره ثابت بوده و از تغییرات و جابجایی کادر مورد نظر جلوگیری به عمل آید.
- مسئله دیگر به کشاورزان مربوط می شود و آن هم اینکه اغلب به دلیل طولانی شدن دوره بعد از چند جلسه از حضور در جلسات امتناع نموده و در بیشتر مواقع مشاهده می شود که کشاورزانی که در ابتدای دوره در جلسات

حضور داشته اند همان هایی نیستند که در جلسات آخر نیز حضور دارند، این امر باعث اختلال در نظم جلسات شده و موجب می گردد آنگونه شایسته است طرح به اهداف خود دست نیابد. از طرف دیگر مطالب بررسی شده در دوره به علت پیوستگی و ارتباط شبیه آموزش حروف الفبا به دانش آموزان ابتدایی می باشد که در صورت عدم حضور دانش آموز در برخی جلسات بعضی از حروف را نخواهد آموخت. این امر نیز باید مورد بررسی و توجه مسئولان قرار گیرد و تمهیداتی برای جذاب بودن دوره ها ایجاد نمایند تا بعد از مدتی شرکت کنندگان به دلیل کسالت بار بودن جلسات اقدام به ترک آن ننمایند.

- یکی دیگر از مهمترین مسائل و مشکلات برگزاری طرح مدرسه در مزرعه، اصرار کارشناسان بر برگزاری کلاس ها به همان سبک و شیوه قدیمی می باشد، اغلب کارشناسان از همان شیوه های قدیمی مثل شیوه استاد و شاگردی استفاده نموده و حاضر به تغییر در شیوه های آموزشی خود نمی باشند. آن ها که شیوه های قدیمی را موثرتر می دانند با طرح های مشارکتی مانند مدرسه در مزرعه مخالفت نموده و از اجرای این دوره امتناع می ورزند، ایجاد تغییر در نگرش این افراد به زمینه سازی های مناسب و فرهنگ سازی نیازمند است که این امر نیز باید مورد توجه مسئولان امر قرار گیرد.

منابع

- ۱- ابراهیمی، حمیدرضا. (اردیبهشت ۱۳۸۸). مصاحبه حضوری، مسئول بخش مدیریت مزرعه جهاد کشاورزی استان فارس.
- ۲- روزنامه آفرینش. (۱۳۸۷). شماره ۳۱۵۱، مدرسه در مزرعه چیست؟ تاریخ ۱۳۸۷/۰۷/۱۶.
- ۳- روزنامه سرمایه. (۱۳۸۵). شماره ۱۹۰، مدیریت تلفیقی آفات در خاور نزدیک.
- ۴- زیادبخش، سعید. (بی تاریخ). مباحثی پیرامون روش مشارکتی مدرسه در مزرعه و نتایج تجارب موفق در این زمینه در راستای توسعه پایدار کشاورزی، محیط زیست و منابع طبیعی.
- ۵- حیدری، حسین. (۱۳۸۵). راهنمای تسهیلگران برای اجرای مدرسه در مزرعه.
- ۶- حیدری، حسین. (۱۳۸۵). مدیریت تلفیقی آفات (IPM) در خاور نزدیک. بانک اطلاعات نشریات کشور، قابل دسترس در سایت: magiran.com
- ۷- شریفی مقدم، محمد. (۱۳۸۷). فرایند تجزیه و تحلیل کشت بوم زراعی در اقتصاد کشاورزی پایدار با رویکرد IPM/FFS.
- ۸- صفوی، بیژن. (۱۳۸۳). شناسایی توانمندی ها، تنگناها و بررسی عوامل مؤثر بر صادرات محصولات زراعی استان فارس، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، چاپ اول.
- ۹- نوری زاده، محمد علی. (۱۳۸۸). خبرگزاری فارس. شماره: ۴۰۴۰۴۰۷۲۱۰۴۸۸، اجرای ۲۵۲ سایت مدرسه در مزرعه.
- ۱۰- ویکی پدیا. (۱۳۸۸). استان فارس.
- ۱۱- حمیری. (۱۳۸۸). مصاحبه حضوری، مسئول هماهنگی پروژه مدرسه در مزرعه در استان فارس.

12- Gallagher, K., 1999. Farmers Field School(FFS).www.Communityipm.org

Farmer Field School approach: reviewing experience of Fars province

L. Shahmorad, D. Hayati

Abstract

No doubt, today in the field the power of nations, the first element is trained manpower, while resources and technology are placed as second and third important factors, respectively. In such circumstances and due to limited resources and costly factors of production, it is normally expected from extension to carry out more efforts to convince the farmers using fewer resources to produce more products with high quality. There should be employed due mechanisms to enable all farmers with the required skills and training assistance that may equip them with the knowledge tools and ability. Certainly, extension success is dependent on many factors including research in which applied researches provide resources and information to end users. To this end, it is required to establish a close relationship between the extension and research sub sectors. But more importantly is the contact with farmers and what will determine the success or failure of a research is the rate of their involvement and satisfaction. Finally, this is not possible except that farmers have effective participation in research and it's designing and implementing processes. FFS is regarded as one of the new methods of attracting the participation of farmers and users. The Farmer Field Schools is the new method in training farmers which will be held fully "in partnership with the farmers during the farming season in a field location". This training approach with motto "education with learning" tends to create communication among farmers, researchers, and extension workers and to destroy the gap between three foregoing entities. The present article is to describe this new training method and the status of its implementation in Iran and especially in Fars province.

Key words: Farmer Field School, Integrated Pest Management, Traditional models of research and extension, Fars province.